

מצוקות באוטופיה: המנהיגות הערבית החדשה בישראל אל מול אתגרי השעה

דורון מצא, מאיר אלרן, מוחמד אבו־נסרה

המאמר מנתח את השינויים שחלו בדמותה של מנהיגות המגזר הערבי בישראל, מאז הבחירות האחרונות במארכס 2015 והקמת 'הרשימה הערבית המשותפת'. הוא מצביע על השינוי שהסתמן בעקבות זאת באסטרטגיה של המנהיגות הערבית, עם אימוצה של תפיסה חברתית שמהדהדת בה הדומיננטיות של השיח החברתי בישראל מאז מחאת קיץ 2011, ואף במרחב האזורי והעולמי. לצד זאת, המאמר מצביע על הקושי של הרשימה המשותפת לקדם את תפיסת עולמה על רקע התפרצות גל האלימות הפלסטיני בחודשי סתיו־חורף 2015, אשר השיב לקדמת הבימה את השיח הלאומי בין יהודים ופלסטינים. חרף מגמה זו, כותבי המאמר רואים בשינויים החלים בדמותה של המנהיגות הערבית הזדמנות עצומה לממשלת ישראל לקידום יעדיה מול המגזר הערבי. הם מציעים למנף את האסטרטגיה החדשה שהעמידה הרשימה המשותפת בראשות חבר הכנסת איימן עודה, כדי למתן את מגמת ההקצנה הבעייתית המאפיינת את יחסי הרוב־מיעוט במדינת ישראל מאז החל גל האלימות הפלסטיני, וכדי לקדם באופן משמעותי יותר את הטיפול בנושא צמצום הפערים האזרחיים בין יהודים וערבים ומדיניות השתלבותה של האוכלוסייה הערבית במדינה.

מאמר זה נכתב במסגרת התוכנית לחקר יחסי יהודים־ערבים בישראל של המכון למחקרי ביטחון לאומי, בתמיכת קרן ניובאור מפילדלפיה.

ד"ר דורון מצא מרצה במכללת 'אחוה' במסגרת התוכנית ללימודי המזרח התיכון של אוניברסיטת בן־גוריון. כיהן בתפקידים בכירים בתחום המודיעין במסגרת שירות הביטחון הכללי.

מאיר אלרן, חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי
מוחמד אבו־נסרה, חוקר, מלגאי ניובאור, המכון למחקרי ביטחון לאומי

מילות מפתח: הרשימה המשותפת, ערביי ישראל, המנהיגות הערבית, איימן עודה, השתלבות המיעוט הערבי, האביב הערבי, התנועה האסלאמית, מפלגת חד"ש.

מטרתו של מאמר זה היא לבחון את תפקודה של 'הרשימה הערבית המשותפת' ואת סיכויי הישרדותה נוכח האתגרים הקשים הניצבים בפניה: הפנימיים – הפערים האידאולוגיים בין המפלגות הערביות; החיצוניים – המדיניות הממשלתית והשיח הלאומי בציבור היהודי. בחלקו הראשון יבחן המאמר את הרקע להקמת הרשימה המשותפת דרך שלושה הקשרים: הפוליטי-פרלמנטרי, הפנים-ערבי והאזורי, ובהמשך יעמוד על המשמעויות האסטרטגיות הנגזרות מהקמתה של הרשימה ביחס לדמותה של המנהיגות הערבית ולאסטרטגיה הפוליטית שלה. בהמשך יציג המאמר את האתגרים לרשימה המשותפת על רקע שינוי המציאות הביטחונית באזור למן סתיו 2015, ויעמוד על המשמעויות הנגזרות מכך הן באשר לסיכויי הישרדותה של מנהיגות זו ויכולתה להמשיך לדבוק באסטרטגיה החברתית החדשה שאימצה, והן מנקודת המבט של הממסד הישראלי וחברת הרוב היהודית.

הקמת הרשימה המשותפת – רקע וסיבות

כינון 'הרשימה הערבית המשותפת' בראשות איש מפלגת חד"ש איימן עודה סימנה את תחילתה של מגמה חדשה בפוליטיקה הערבית. לראשונה, אחרי שנים רבות שבמהלכן סבלה המנהיגות הערבית מפיצול פוליטי פנימי, נסללה הדרך לאיחוד השורות. מדובר היה בהתפתחות הפוליטית המשמעותית מסוגה בחברה הערבית מאז כינון 'ועדת המעקב העליונה' בתחילת שנות השמונים והקמתן של המפלגות הפוליטיות הערביות, שהחליפו למעשה את הרשימות הערביות הנלוות שפעלו בחסות מפא"י ההיסטורית. למעלה משנה מאז הוקמה הרשימה המשותפת, דומה כי אירועי סוף 2015 – תחילת 2016 מעמידים אתגרים לא מבוטלים בפני פעילות הרשימה והעומד בראשה, ויוצרים סדקים ראשוניים בחזון שעמד ברקע הקמת המסגרת החדשה, ואף ביעדים הפוליטיים שזו הציבה לעצמה. על מנת לעמוד על משמעות אותם אתגרים נדרש לחזור בזמן ולשרטט את שלושת ההקשרים המרכזיים שעמדו ברקע כינונה: הפוליטי-פרלמנטרי, הפנים-מגזרי, החברתי-ישראלי וההקשר הערבי האזורי.

העלאת אחוז החסימה בבחירות כגורם מניע

ההקשר הפוליטי-פרלמנטרי קשור ליוזמה של מפלגת 'ישראל ביתנו' בראשות אביגדור ליברמן להעלאת אחוז החסימה בבחירות לכנסת ה-20 (מארס 2015). המהלך הפוליטי נומק אמנם בסיבות הנוגעות לצורך בהעמקת המשילות על ידי

צמצום נוכחותן בכנסת של המפלגות הקטנות, אולם קשה היה להימנע מההנחה שהצעת החוק נועדה גם לצמצם את הייצוג הערבי בכנסת, בעיקר של מפלגות דוגמת בל"ד, שאתגרו מאז שנות התשעים את השיח הדמוקרטי בישראל. להצעת החוק בנוגע להעלאת אחוז החסימה קדמו בתקופת כהונתה של הכנסת ה-19 שורת יוזמות חקיקה שנועדו, למעשה, לדחוק את המיעוט הערבי מהמרחב הפוליטי והתרבותי בישראל. דוגמה לכך היא ההצעה בעניין 'חוק הלאום' של חבר הכנסת אבי דיכטר ממפלגת 'קדימה'. דא עקא, המהלך פעל בצורה הפוכה והביא להקמתה של הרשימה המשותפת, שהצליחה בבחירות לכנסת ה-20 להגיע לשיא של שלושה עשר חברי כנסת.

הקמת הרשימה האחדה בצל משבר המנהיגות במגזר הערבי

באשר להיבט הפנים-מגזרי, רבות דובר בשנים האחרונות על מצוקת המנהיגות בחברה הערבית. מנקודת מבט ערבית, מקורה של זו בתופעת תת-הייצוג של הערבים בפוליטיקה הישראלית, ובעובדה שמידת יכולתם של חברי הכנסת הערבים לתרגם את האלקטורט הפוליטי שלהם לשדה העשייה מוגבלת משום נגישותם המוגבלת למקבלי ההחלטות ולמשאבי המדינה. תעיד על כך העובדה שמאז הקמת מדינת ישראל לא התקיים מעולם מצב שבו מפלגה ערבית הייתה שותפה בממשלה. רק פעם אחת, בשלהי כהונת ממשלת רבין (השנייה), שימשו המפלגות הערביות לשון מאזניים בהצבעה בכנסת על הסכמי אוסלו. בציבוריות היהודית רווחת הדעה כי העדפת חברי הכנסת הערבים להתמקד בטיפול בנושאים מדיניים הנוגעים לסכסוך הפלסטיני-ישראלי היא שפוגמת ביכולתם לפעול בהתאם למאוויי הציבור הערבי, שמעדיף לקדם סוגיות אזרחיות העומדות על סדר יומו.¹

בציבוריות היהודית רווחת הדעה כי העדפת חברי הכנסת הערבים להתמקד בטיפול בנושאים מדיניים הנוגעים לסכסוך הפלסטיני-ישראלי פוגמת ביכולתם לפעול בהתאם למאוויי הציבור הערבי,

כך או אחרת, הירידה הקבועה שנרשמה בשיעור המצביעים הערבים לכנסת בישראל בשנים האחרונות (מסדר גודל של כ-80 אחוזי השתתפות בשנות החמישים לכ-53 אחוזים בלבד בבחירות 2009) יכולה להעיד לא רק על מגמת ההתרחקות של האוכלוסייה הערבית מן המדינה וממוסדותיה הייצוגיים, אלא גם על ביקורת כלפי חברי הכנסת הערבים. הביטוי החברתי לעניין זה היה כינון העמותות האזרחיות במגזר הערבי, שחלקן יהודיות-ערביות מעורבות וחלקן ערביות בלבד כמו 'עדאללה', 'איג'אז', 'מוסאוא', 'אלעלאם', הממלאות תפקידים חשובים בתוך

הקהילה הערבית ובתיווך בינה ובין השלטונות. שיאו של התהליך היה עם פרסום מסמכי החזון הערביים בשנים 2006 ו-2007, כאשר נציגים בולטים של העמותות בליווי של אינטלקטואלים ערבים תפסו למעשה את מקום המפלגות הוותיקות, גם

בניסוח התביעות הלאומיות של המיעוט הערבי מהמדינה. אין פלא שאחת מתוצאות הלוואי של פרסום המסמכים הייתה המחלוקת שפרצה בין מחברי המסמכים לבין המפלגות הערביות על מקוריותם ובלעדיותם של הרעיונות שנכללו בחזונות. למחלוקת זו נלוו גם צעדים של השתקה וצנזורה פנימית שנקטו גורמים פוליטיים במגזר הערבי כלפי מחברי המסמכים, אשר הביאה, בין השאר, לדעיכת המיזם. כישלון המנהיגות האינטלקטואלית הערבית לדחוק הצידה את המנהיגות הפוליטית הוותיקה יצר ריק ציבורי, שאך החרף את משבר המנהיגות המתמשך במגזר הערבי. המאמץ המקביל שנעשה מצד הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בראשות השיח' ראא'ד צלאח, להציב חלופה ציבורית בדמות מנהיגות פוליטית דתית, היה גם הוא מוגבל בהשפעתו. האסטרטגיה שנקט גוף זה בשנים האחרונות – של התמקדות פוליטית בסוגיית הר הבית והמקומות הקדושים לצד המשך הפעילות החברתית בתוך המגזר הערבי, שאמורה הייתה למנף גיוס כוחות בקרב האוכלוסייה הערבית – נתקלה בלא מעט קשיים, בעיקר מצד רשויות המדינה שסיכלו אסטרטגיה זו באמצעות נקיטת צעדים משפטיים נגד מנהיג התנועה.

הגורם המניע לכך היה נאום חריף שנשא השיח' צלאח בפברואר 2007, במהלך עצרת נגד העבודות בגשר המוגרבים המוביל להר הבית. הנאום שבו ציטט עלילת דם נגד היהודים הביא למהומות אלימות, וכתוצאה מכך הורשע צלאח בנובמבר 2013 בהסתה לאלימות. לאחר דיון בערעורו הוא החל לשאת את מאסרו במאי 2016. עוד בטרם נכנס לכלא ספגה התנועה האסלאמית מהלומה נוספת, כאשר הקבינט בישראל החליט להוציאה אל מחוץ לחוק על רקע גל האירועים האלימים של סתיו 2015, והטענות כי השיח צלאח ואנשי תנועתו היו מחוללי האלימות. בכך העמידה ישראל גבולות ברורים לאסטרטגיית הר הבית של התנועה האסלאמית, וכפתה עליה התארגנות מחדש. זה הרקע להקמתה של תנועה אסלאמית חדשה (אלופא ואלאסלאח – 'הנאמנות והתיקון') שעליה הוכרז ב־11 אפריל 2016, ובראשה יעמוד השיח' חוסאם אבו ליל. מוקדם עדיין להעריך מה יהיו השלכות המהלכים הללו

המשבר המתמשך של המנהיגות הערבית שיקף את החולשה היחסית של שני סוגי השיח ושל אסטרטגיות הפעולה הפוליטיות שנקטו: מצד אחד, השיח הלאומי אשר התאפיין במעורבות בסוגיות הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומצד שני, השיח הדתי-מוסלמי, שקרא תיגר על הסדר הקיים באמצעות המאבק על המקומות הקדושים בירושלים

על מדיניותה ועל מעמדה של התנועה המאותגרת הזו בציבור הערבי. המשבר המתמשך של המנהיגות הערבית שיקף גם את החולשה היחסית של שני סוגי השיח ושל אסטרטגיות הפעולה הפוליטיות שנקטו: מצד אחד, השיח הלאומי שהציגו המפלגות הוותיקות והאינטלקטואלים הערבים, אשר התאפיין

במעורבות עמוקה בסוגיות הסכסוך הישראלי-פלסטיני, תוך הצגת עמדות בנוסח מסמכי החזון הערביים, אשר אתגרו לא מעט את גבולות הקונצנזוס הישראלי.² אלה ביטאו שוב ושוב התנגדות ברורה לתנאים הבסיסיים המגדירים את יחסי המיעוט הערבי עם הרוב היהודי, תוך חתירה לאימוץ מנופים שיביאו לשינוי יסודי של יחסים אלה באמצעות המודל של 'דמוקרטיה הסכמית', כמו שקיים למשל בבלגיה, המעניקה למיעוט הלאומי זכות וטו על קבלת החלטות בעניינו. מצד שני, השיח הדתי-מוסלמי, שקרא תיגר על הסדר הקיים באמצעות המאבק על המקומות הקדושים בירושלים. חרף מה שנראה כריחוק בין שני סוגי השיח, הפוליטי והדתי, התקיים ביניהם מכנה משותף: שניהם קראו תיגר על גבולות הקונצנזוס היהודי, תרמו לתחושות עוינות וריחוק של יהודים כלפי ערבים והסתמנו כעקרים גם מבחינת יכולתם לקדם את האינטרסים הכלכליים והחברתיים של הציבור הערבי. כך פעלו המנהיגויות הפוליטיות הערביות באמצעות כלים אשר שחקו עוד ועוד את בסיס התמיכה שלהם, והפכו יותר ויותר לבלתי רלוונטיים.

ההקשר האזורי להקמת הרשימה המשותפת בסימן מהפכות 'האביב הערבי'

לכל אלה התווסף ההקשר האזורי, בעקבות הטלטלה שפקדה את העולם הערבי בחורף 2010. זו הייתה משמעותית, בראיית הציבור הערבי בישראל, לא רק משום שהיא איימה לפרק את הסדר הישן של המשטרים הערביים הוותיקים ולכונן תחתיו סדר חדש, אלא גם משום שהיא ניסתה להגדיר מחדש את כללי המשחק בפוליטיקה הערבית. המושג 'כיכר תחריר' סימן את השאיפה לאחדות השורות של מגוון הקבוצות החברתיות שאמנם ייצגו כל אחת סדר יום פוליטי עצמאי, אך החתירה לשינוי הסדר החברתי והפוליטי הייתה משותפת לשניהן. בכך באה לידי ביטוי הכמיהה לאחדות פוליטית-חברתית גם במחיר של טשטוש ההבדלים הרעיוניים בגישות של הקבוצות הפוליטיות השונות, ובמחיר של חוסר בהירות לגבי יעדי המהפכה. נראה כי האירועים שפקדו את העולם הערבי סיפקו השראה לערבים בישראל. השותפות הפוליטית בין המפלגות היריבות באופן מסורתי לא טשטשה את הייחוד הפוליטי של כל אחת מהן. עם זאת, היא יצרה מסגרת פוליטית בעלת מכנה משותף רעיוני, שכל אחת מהסיעות החברות ברשימה יכלה להסכים לו. מכנה משותף זה, המבוסס על נוכחותו החזקה של השיח החברתי, מהווה למעשה את ההקשר הרביעי שדחף להקמתה של הרשימה המשותפת.

האסטרטגיה החדשה של המנהיגות הערבית החדשה

ההתמקדות בנושא החברתי שפרצה למרחב הציבורי בישראל בקיץ 2011, גם כהדהוד ל'אביב הערבי' של 2010 ובהשראת המשבר הכלכלי העולמי בשנים

2008–2009 בישראל – ולו באופן זמני – על הסטת תשומת הלב לנושאים חברתיים. החצנת השיח החברתי לא פסחה גם על החברה הערבית, שממילא הייתה קרובה אליו נוכח המצוקות האזרחיות וחוסר השוויון החברתי-אזרחי בינה לבין החברה היהודית. כינון הרשימה המשותפת גילם גם שינוי תפיסתי אצל חלק מאנשי המנהיגות הערבית, לפחות. השינוי התבטא בנכונות להבליט בסדר היום המעודכן את היעדים ואת השיח החברתי. דגש זה לא ביטל את מקומו של השיח הלאומי, ולא טשטש את המחלוקות הפוליטיות בין הסיעות הערביות השונות. העמדת הנושא החברתי במרכז גם לא טשטשה את השיח הדתי. מה שהסתמן עתה הוא הנכונות למקד את השיח הציבורי הערבי בתווך המאפשר בוזמנית לקדם את מאווי הציבור בסוגיות האזרחיות והחברתיות, תוך מאמץ לקדם דרכו גם נוכחות והשפעה פוליטית, וגם נושאים שיש להם משמעות לאומית רחבה.

העמדתו של איימן עודה בראש הרשימה המשותפת לא הייתה מקרית. הוא עורך דין במקצועו ומייצג את הדור הצעיר של מפלגת חד"ש, שמרכזיותה הפוליטית עד היום נובעת מכך שידעה לאורך השנים לאחוז בשני דגלים בוזמנית: הדגל של הזהות הלאומי הערבית-פלסטינית, והדגל של השוויון האזרחי-חברתי של הערבים בישראל. הגיון הפעולה הפוליטית של חד"ש השתלב היטב בשינוי התפיסתי שהתבטא בהקמת הרשימה המשותפת, ומכאן ניתן להבין את עמדת ההובלה של חד"ש כמפלגה ושל איימן עודה באופן אישי במהלך מכונן זה. המחשה לאסטרטגיה הפוליטית החדשה של הרשימה המשותפת, שכאמור, נשענה במידה רבה על התפיסה ההיברידית של חד"ש, ניתנה באחת מן הפעולות הראשונות שנקט איימן עודה לאחר הבחירות לכנסת: היוזמה לנסות לקדם את הטיפול בכפרים הבדווים הלא-מוכרים בנגב – נושא שעודה ניהל סביבו מאבקים כבר בשנת 2009. מנקודת מבט יהודית נתפס הנושא כבעל משמעות לאומית. עודה מצידו ביקש להתחבר לסוגיה זו כחלק מהשיח החברתי. במובן זה, האסטרטגיה החברתית שהציגה הרשימה המשותפת בראשית דרכה לא ייצגה את מחיקת סדרי היום הפוליטיים הקודמים וגם לא ביקשה להתעמת איתם, אלא להוסיף ממד רעיוני-פוליטי חדש ורלוונטי הנשען גם על השיח החברתי במרחב הכללי-ישראלי, וודאי גם במרחב האזורי והגלובלי.

מנקודת מבטה של הרשימה המשותפת ובעיקר של מנהיגה, האסטרטגיה החברתית החדשה גילמה יתרונות פוליטיים וציבוריים מובהקים. ראשית, היכולת להציע לאוכלוסייה הערבית סדר יום המבוסס על הבנה למצוקותיה בתחום האזרחי והחברתי, בצד שימור הזהות הלאומית; שנית, היכולת לייצר מציאות ונוכחות פוליטית משותפת בין הכוחות השונים בחברה הערבית; שלישית, ייתכן שיש בכך יכולת לטשטש באמצעות השיח האזרחי את המתח שיצרו השיח הלאומי והדתי בין המגזר הערבי לבין שלטונות המדינה והציבור היהודי, דרך מתן עדיפות לקידום

סוגיות חברתיות-אזרחיות, שנראה כי גם למסד הממשלתי והבירוקרטי יש עניין לקדמן, לפחות במוצהר; רביעית, יש בכך גם משום חיזוק הפוטנציאל להתחברות עם מרכז הקונצנזוס בחברה היהודית.

הביטוי המובהק לניסיון של אימון עודה והרשימה המשותפת למנף את האסטרטגיה החדשה הוא ההשתלבות ביוזמה הממשלתית שהפכה להחלטה שהתקבלה בדצמבר 2015, בדבר מתן סיוע בהיקף של 15 מיליארד שקלים לצורך צמצום פערים אזרחיים ולהשקעה במגזר הערבי.³ מדובר בתוכנית רחבת-היקף לצמצום האפליה ולתיקון מנגנוני הקצאת הכספים הממשלתיים לאזרחים הערבים, הדרוזים והצ'רקסים, וליישוביהם. תוכנית החומש זכתה לתמיכה פעילה של שר האוצר ואגף התקציבים ושל גורמים מקצועיים ופוליטיים חשובים כולל נשיא המדינה, ראובן ריבלין.⁴ לא פחות חשוב מכך הוא שילובו הנרחב של אימון עודה בגיבוש התוכנית מאז דצמבר 2014 במסגרת "צוות 120 הימים", בראשות הממונה על התקציבים במשרד האוצר.⁵ אימוץ התוכנית והשתלבותה של המנהיגות הערבית בגיבושה ביטאו שיא חדש של התפיסה המעודכנת שעמדה בבסיס הקמתה של הרשימה המשותפת.

קשיים במימוש החזון החברתי על רקע המציאות הביטחונית

אולם, השינוי שחל בנסיבות הביטחוניות והפוליטיות בישראל הציב אתגרים קשים ביותר לאסטרטגיה של הרשימה המשותפת. גל האלימות הפלסטיני שפרץ בסתיו 2015 חולל שינוי מהותי באקלים הפוליטי בישראל, ותשומת הלב הציבורית נעה חזרה לנושאים הביטחוניים. העובדה שגל האלימות יצר גם תגובת הדף במגזר הערבי בישראל בדמות הפגנות שהתחוללו ביישובים הערביים בחודשים אוקטובר-נובמבר, והמקרים (המועטים מאוד) של טרוריסטים מקרב האזרחים הערבים, מיתגה מחדש את האוכלוסייה הערבית בדעת הקהל ובפוליטיקה היהודית בקטגוריה המוכרת כשלוחה של המרחב הפלסטיני העוין. הפיגוע בתל-אביב שביצע (ב-1 בינואר 2016) נשאת מלחם תושב ערערה חידד את קווי השיח הלאומי המבדל, במידה רבה על חשבון השיח החברתי המכיל. יעידו על כך ההתבטאויות הפוליטיות בדבר התניית יישום תוכנית החומש למגזר הערבי באיסוף כלי הנשק מן היישובים הערביים ובהגברת האכיפה המשטרתית, כולל באכיפת חוקי הבנייה.⁶

ההתפתחויות הביטחוניות לא רק מצאו ביטוי בהתגברות העוינות כלפי המיעוט הערבי ונציגיו, אלא גם ערערו את יכולתה של הרשימה המשותפת לדבוק באסטרטגיה שלה. מלכתחילה גילמה הרכבת הרשימה מידה מוגבלת של הסכמה בין המפלגות המרכיבות אותה. חזרתו של השיח הלאומי בציבור הערבי והיהודי כאחד החזירה גם חלק מהמפלגות הערביות, ובעיקר את בל"ד, למשבצת המוכרת של תמיכה במאבק הפלסטיני, גם כאשר המאבק אלים. אחד הביטויים הבולטים

היה הביקור (2 באפריל 2016) של חברי בל"ד חנין זועבי, ג'מאל זחאלקה ובאסל גטאס אצל בני המשפחות הפלסטיניות ברמאללה, שבניהן נהרגו בפיגועים שאותם ביצעו בירושלים. מהלך זה ואחרים הדומים לו קראו תיגר גם על ראש הרשימה המשותפת, שפעל מתחילת גל האלימות הנוכחי כדי למתן את מגמת ההקצנה ולהשיב את השיח למסגרת האזרחית הפרגמטית. מדיניות מתונה זו באה לידי ביטוי במאמץ המוצלח שלו, עם תחילת גל האלימות בסתיו 2015, למנוע את עלייתם של פוליטיקאים ערבים להר הבית – דבר שעלול היה להחריף את המתח עם הצד היהודי.

ספק אם ניסיונות אלה הביאו לשינוי המגמה השלילית של עוינות הדדית. נמשכו התבטאויות של גורמים פוליטיים בכירים ויוזמות חקיקה מדירות, שכוונתן לצמצם את מרחב הייצוג הערבי בפוליטיקה הישראלית. בולט ביניהן החוק המייפה את כוחה של הכנסת להדיח חברי כנסת על סמך החלטה שתתקבל ברוב של תשעים חברי כנסת, בגין מעשים והתבטאויות שיש בהם משום הזדהות עם מעשי טרור. בנסיבות אלה הצטרפה אפילו חד"ש, המהווה את הציר המרכזי והמתון ברשימה המשותפת, לגינוי הפומבי של ערב הסעודית בגין הגדרת חזבאללה כארגון טרור.⁷ זאת, גם אם מפלגת בל"ד היא זו שממשיכה להוות, כאמור, את האגף הקיצוני בהובלת השיח הלאומי.

משמעות האתגרים – הזווית הערבית והזווית היהודית-ממסדית

דומה, אם כן, שהשינוי במצב הביטחוני והפוליטי מאתגר במידה רבה את האיזון שניסתה הרשימה המשותפת ליצור עם כינונה, בין מרכיבי השיח השונים בתוך הפוליטיקה הערבית. הוא גם ממשיך להקשות על ראש הרשימה המשותפת לפתח את האסטרטגיה החברתית שלו ולממש את מלוא הפוטנציאל הגלום בה. מציאות מתפתחת זו, כולל הקמת ממשלת ימין רחבה בישראל והצטרפות מפלגת 'ישראל ביתנו' לקואליציה במעמד בכיר, מעלה שאלה בדבר יכולתה של 'הרשימה הערבית המשותפת' להמשיך להציע את התפריט הפוליטי המגוון והרב-משמעי ששימש אבן בוחן רעיונית להקמתה. סביר להניח כי מסגרת זו תוסיף להתקיים, ולו מכוח הצורך הפוליטי לשמר מידה של כוח בזירה הפרלמנטרית. גם הנסיבות הביטחוניות והפוליטיות, שאמנם מחלישות את יכולתה של הרשימה המשותפת לקדם את סדר היום החברתי-כלכלי שלה, מהוות באופן פרדוקסלי דבק המשמר את הרשימה כמסגרת פוליטית אחודה, תחת המכנה המשותף של הפגנת סולידריות לאומית ערבית.

אולם, היסחפות אפשרית וצפויה של הרשימה המשותפת לעבר הקוטב של השיח הלאומי עלולה לצמצם במידה רבה את יכולתה לקדם בפועל את השיח

החברתי, ולהביא לשיפור בנושאים המעסיקים את הציבור הערבי. בתרחיש כזה ייחלש מעמדה הפוליטי בקרב הציבור הערבי והיא עלולה להידחק למקום של חוסר רלוונטיות פוליטית, שאלה נקלעו המפלגות הערביות טרם הקמת הרשימה המשותפת. זהו תהליך שהתרחיש הקיצון שלו עלול להיות מהלכים להחרמת ההשתתפות בבחירות, ועקב כך צמצום הייצוג של הערבים בכנסת. לעומת זאת, ירידה בנפח הטרור תסייע לאימון עודה לשמר את הרלוונטיות של אסטרטגיית הפעולה האזרחית העומדת מאחורי הקמת הרשימה המשותפת, ואולי אף לייצר בסיס מחודש להשתלבות במהלכים למימוש תוכנית הדגל של הסיוע למגזר הערבי. כישלון במישור זה אינו מבשר טובות למדינת ישראל. נסיגה של המנהיגות הערבית מהאסטרטגיה החברתית וקריסתה מחדש לתוך השיח הלאומי המוכר רק תעמיק עוד יותר את מערכת המתחים בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי ואת ביטוייה המדירים, עד כדי נסיגה מתוכניות הפיתוח הממשלתיות שנועדו לצמצם את הפערים ולתרום לרווחת האוכלוסייה הערבית. תחזית קשה כזאת מחייבת את ממשלת ישראל למנוע את הסחף במדרון החלקלק שכבר נוצר ביחסי יהודים וערבים על רקע האלימות הפלסטינית. עצירת המגמה מחייבת תחילה להפנים כי הרשימה הערבית המשותפת תחת מנהיגותו של עודה והאסטרטגיה החברתית שהיא מובילה מגלמות הזדמנות משמעותית לעיצוב מערכת היחסים בין יהודים לערבים, על בסיס מכנה משותף של אינטרסים שיסייע לשני הצדדים לכוון תשתית של חיים משותפים. זאת, בעיקר באמצעות הגברת השתלבותו של המיעוט הערבי בכלכלה הלאומית – דבר שייהפך ליעד ממשלתי בשנים האחרונות, כחלק מתפיסה כוללת הרואה לנכון לצמצם את תלותם של מגזרים חלשים כמו המגזר הערבי והחרדי בקופת המדינה. הליכה בכיוונים אלה מצדיקה מדיניות פרגמטית, המנסה לעצור את הסחף האנטי-ערבי שחלק מהמנהיגים הבכירים מעורבים ביצירתו. היא גם מצדיקה את ריסון השיח הלאומי המוקצן במחנה הערבי, הזולג גם למחוזות מתונים.⁸

למנהיגי שני המחנות יש תפקיד מכריע בתהליך זה, בעיקר באמצעות ריסון השיח הלאומי העוין. עם זאת, תפקידה של הממשלה הוא מכריע. על מנת להשיב את השיח ההדדי לשולחן האזרחי צריכה הממשלה לבלום יוזמות חקיקה המכוונות כנגד הציבור הערבי ונציגיו בכנסת, ובמקביל לפעול ליישום מואץ של התוכנית לסיוע כלכלי למגזר הערבי, בשותפות פעילה עם הגורמים הערביים השונים כמו ועדת המעקב, ובעיקר עם ראש הרשימה המשותפת, אימון עודה. החלופה למדיניות זו עלולה להיות נפילה לעומק השיח הלאומי, המאיים על האינטרסים החיוניים של הרוב היהודי והמיעוט הערבי כאחד, ועל היציבות במדינה.

הערות

- 1 הדברים הללו מקבלים ביטוי מובהק בסקרי דעת קהל שבוצעו בחברה הערבית. אחד מהם הוא סקר שביצע מכון 'סטאט־נט' עבור המכון למחקרי ביטחון לאומי בחודש דצמבר 2014. הסקר כלל 700 משיבים, כאשר 48% מהם סברו כי חברי הכנסת הערבים פעלו במידה מועטה מאוד או מועטה כדי לקדם את האינטרסים של הציבור הערבי. נתון זה מדגים רמה גבוהה של אי־שביעות רצון מנציגיו של ציבור זה. ממצא בולט אחר הוא שכאשר נשאלו הנסקרים מהו הדבר החשוב יותר לציבור הערבי בישראל, 70% השיבו כי שיפור המעמד הכלכלי של הערבים בישראל עומד בראש סולם העדיפויות שלהם, בעוד 30% בלבד ציינו כי החשוב ביותר מבחינתם הוא להגיע לפתרון הסכסוך הישראלי־פלסטיני. במידה רבה, נתונים סטטיסטיים אלה עולים בקנה אחד עם עמדותיהם של אזרחי המדינה היהודים, שמרביתם מציבים את ענייני הכלכלה בעדיפות על פני תהליך השלום, במסגרת שיקולי הצבעתם בבחירות. בהתאם לכך, לדוגמה, סקר בחירות שנערך על ידי אתר 'ביזפורטל' בחודש ינואר 2015 מצא כי 36.1% מן האוכלוסייה היהודית במדינה ציינו את יוקר המחיה כנושא החשוב ביותר במערכת הבחירות של שנת 2015, ואילו 13.1% בלבד הזכירו את תהליך השלום הישראלי־פלסטיני כסוגיה החשובה ביותר.
- 2 הועד הארצי לראשי רשויות ערביות, **החזון העתידי לערבים פלסטינים בישראל, 2006**, <http://www.netanya.ac.il/Lib/Documents/tasawor-mostaqbali.pdf>
- 3 מוטי בסוק וטלי חירות־סובר, "הממשלה אישרה את תוכנית הענק במגזר הערבי: עלות התוכנית כ־15 מיליארד שקל", **הארץ**, 30 בדצמבר 2015, <http://www.themarker.com/news/macro/1.2810489>
- 4 רוני זינגר, "הנשיא ריבלין: איננו יכולים לשאת את נטל הכלכלה מבלי שנשתף את כל המגזרים", **הארץ**, 30 בדצמבר 2015, <http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3677269,00.html>
- 5 ראו הדיווח על קבלת המלצות הצוות באתר משרד ראש הממשלה, <http://www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2015/Pages/dec208.aspx>
- 6 אריק בנדר, "יוזמה חדשה בממשלה: איסוף כלי נשק במגזר הערבי והחמרת הענישה", **מעריב**, 4 בינואר 2016, <http://www.maariv.co.il/news/politics/Article-520384>
- 7 ג'קי חורי, "חד"ש ובל"ד גינו את ההכרזה על חיזבאללה כארגון טרור", **הארץ**, 7 במארס 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2875301>
- 8 מורן אזולאי, "סערת זוהיר בהלול: 'הדוקר מחברון אינו מחבל'", **Ynet**, 7 באפריל 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4788747,00.html>